

СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ В УМОВАХ ЗМІНИ ЦІННІСНИХ ПАРАДИГМ.

Бондар.Т.І., Самборська Д.Р.

«Суспільна свідомість в умовах зміни ціннісних парадигм»

В статті робиться спроба осмислення змін, що відбуваються у суспільній свідомості в ситуації соціальної кризи та їх зв'язок із зміною ціннісних парадигм.

Ключові слова: суспільна свідомість, соціальні цінності, ціннісна парадигма, криза суспільної свідомості.

Бондарь Т.И., Самборская Д.Р.

«Общественное сознание в условиях изменения ценностных парадигм»

В статье осуществляется попытка осмысления изменений, которые происходят в общественном сознании в ситуации социального кризиса и их связь со сменой ценностных парадигм.

Ключевые слова: общественное сознание, социальные ценности, ценностная парадигма, кризис общественного сознания.

Bondar T.I., Samborskaya D.R.

"Public consciousness in the changing paradigms of value"

The article attempts to understanding the changes taking place in the public consciousness in a situation of social crisis and their connection with the change of value paradigms.

Keywords: social consciousness, social values, value paradigm, the crisis of social consciousness.

Сьогодні не існує фактично жодної серйозної соціальної проблеми, яка, так чи інакше, не була б пов'язана з питаннями суспільної свідомості. Тим не менш, незважаючи на високу соціальну і наукову значущість, вона досі виявляється недостатньо вивченою. Основні складнощі тут викликані спрощеним розумінням суспільної

свідомості, при якому приносяться її суспільно-перетворюючі можливості, а також вузьким матеріально-економічним детермінізмом в розумінні суспільства, що не враховує високої значимості впливу свідомості на природний і соціальний світ. Протилежною крайністю в сучасних дослідженнях є ототожнення досліджуваного явища з громадською думкою і розгляд соціальної реальності як результат свідомого конструювання.

Для успішного вирішення соціальних проблем необхідно переосмислення суспільної свідомості з нових позицій, спираючись на філософські дослідження минулих часів та приділяючи основну увагу сучасним аспектам, які, власне кажучи, і спричинили наростання усіх змін в системі людського мислення. Перш за все необхідно відійти від концепції матеріалістичного детермінізму, згідно з яким суспільна свідомість лише відображає матеріальні процеси. По-друге, необхідно абстрагуватись від конструкціонізму, який передбачає, що соціальна реальність конструюється самими авторами. При цьому соціально-філософський аналіз суспільної свідомості повинен брати до уваги особливості протікання соціальних процесів у різних умовах і ті зміни, які спостерігаються в змісті суспільної свідомості в ситуації соціальної кризи у різних часових межах.

Осмислення кризи та розробка орієнтирів для виходів з неї вимагають як нових соціально-філософських ідей, так і серйозного переосмислення старих підходів до суспільної свідомості з урахуванням нових умов і нових даних. Все це обумовлює актуальність поставленої проблеми.

До теми кризи у суспільній свідомості зверталися представники західноєвропейської філософії і соціології – М.Вебер, Е.Гуссерль, Т. Парсонс, П.Штомпка. Особливе значення в контексті

дослідження кризи в суспільній свідомості має концепція «перетвореної свідомості» Мераба Мамардашвілі.

Соціальні цінності як рушії зміни суспільної свідомості розглядали, крім уже згаданих авторів Е.Тоффлер, А. Печчеї. Однак слід зазначити, що, незважаючи на значне число робіт, більшість з них страждає певною фрагментарністю. Аналіз кризи в суспільній свідомості в соціальній науці представлений в обмеженому обсязі і недостатньо системно. Розкриття повномасштабної картини взаємозв'язку трансформацій ціннісної свідомості та кризових явищ у суспільстві передбачає розгляд проблеми в системному вигляді і в широкому соціально-філософському контексті.

Мета статті – соціально-філософський аналіз кризових явищ в сучасній суспільній свідомості та шляхи їх подолання. Сучасні зміни суспільної свідомості супроводжуються наростанням негативних явищ у сферах економіки, політики, духовного життя, а також появою серйозних загальнолюдських проблем, як екологічних, так і соціальних. Подолання цих проблем вимагає інтеграції зусиль різних країн, народів, наук, а отже, і розвитку системи зв'язків, комунікацій, інформаційного обміну. У суспільстві на перший план виходять інтеграційні та комунікаційні процеси. В ході становлення нового інформаційного типу суспільства в соціальній філософії виникає необхідність аналізу особливостей зміни різних форм суспільної свідомості і виникнення її нових підсистем.

З розвитком суспільства, його активною діяльністю, взаємодією між суб'єктами у соціумі відбувається зміна ціннісних парадигм. Суспільство, як цілісна система у процесі своєї активної діяльності та розвитку формує власні ціннісні парадигми.

Свої витoki термін «парадигма» черпає з давньогрецького слова «*παράδειγμα*», що означає «приклад, модель, зразок». В

науковий обіг дане поняття ввів Томас Кун – американський фізик та історик науки. Пишучи у своїй праці «Структура наукових революцій», що «...під парадигмами я маю на увазі визнані усіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх рішень» [2; с. 11].

Отже, згідно з Т.Куном, парадигма – це те, що об'єднує членів наукового товариства, і навпаки, наукове товариство складається з людей, які визнають певну парадигму. Парадигма фіксується у підручниках, працях вчених та багато років була ключем до виділення проблем та методів їх вирішення у тій чи іншій сфері науки.

«Запроваджуючи цей термін, я мав на увазі, що деякі загальноприйняті приклади фактичної практики наукових досліджень – приклади, які включають закон, теорію, їхнє практичне застосування і необхідне обладнання, – все в сукупності дає нам моделі, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження» [2; с. 28].

Т.Кун дає тлумачення парадигмі, що широко використовується лише у науковій сфері. Якщо ж говорити про соціальне життя, то парадигма виступає тут як певна система, що займається обґрунтуванням вихідних і важливих положень, яка формує її концептуальний та методологічний підходи для постановки і вирішення суспільних задач.

Цінність же інтерпретується як «...специфічно соціальне визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро, зло, прекрасне і потворне, укладені в явищах суспільного життя і природи)» [7; с. 646]. Іншими словами цінності для суб'єкта є об'єктами його інтересів. Для свідомості суспільства вони є певними

орієнтирами в соціальній дійсності, що і визначають його відношення до навколишнього світу.

Виходячи з цього, ціннісну парадигму можна визначити як певну систему цінностей, що формується у суспільстві і для суспільства, яка вирішує проблеми останнього з погляду на те, що є для нього найбільш прийнятним у баченні та розумінні людиною світу, а також її життєві позиції, програми поведінки та діяльності.

Ціннісна свідомість суспільства являє собою єдність усього людського роду, спільність його історичних подій, а також вона є домінуючим елементом над соціальним та етнічним розподіленням людей. «Вони виникають при зіткненні потреби залучення в цілісну соціальну систему та наявності загальних соціальних умов життєдіяльності людини: політичних, економічних, культурних особливостей способу життя соціального суб'єкта. Виражаються ціннісні орієнтації в цілісності поведінки в різних сферах діяльності. Виявляються вони в ідеалах, цілях, інтересах та інших проявах соціального суб'єкта» [5; с. 162].

Кожне суспільство на конкретному етапі свого історичного розвитку характеризується специфічним набором ціннісних орієнтацій, система яких виступає в якості найбільш високого рівня соціальних регуляцій. В ньому зафіксовані ті критерії соціально визначеного контролю, які виникають в рамках соціальних інститутів, що ціленаправлено регулюють дії їх учасників у соціумі. «Ціннісні системи формуються і трансформуються в історичному розвитку суспільства і тісно пов'язані зі змінами в різних сферах людського життя» [5; с. 163].

Ціннісні орієнтири людей почали формуватися ще у добу античності. Тоді, як відомо, головними цінностями суспільства служили добро, істина і краса. Сократ говорив, що важливою цінністю для людини є знання, які вона може використати у

спілкуванні з іншими. Але знання не як такі, а саме ті, які допоможуть пізнати істину у простих речах. Платон, також визначав, що для єдності суспільства у державі головною цінністю виступає справедливість. Арістотель же будує нове уявлення про суспільні цінності. Серед них він виділяє істину, мудрість і моральність. Згідно з цим можна сказати, що у період античності, коли лише почали закладатися підвалини суспільних відносин, головним було пізнати світ через знання того, що є важливим у формуванні та розвитку суспільства, яку істину воно прагне пізнати. Та як пізнати вище благо, що, власне і є найважливішою цінністю того періоду. Люди періоду античності не мали остраху перед вищими божествами та смертю, для них важливим було пізнати абсолютний ідеал земного життя, гармонізувати суспільні відносини та побачити красу у всьому, що їх оточує.

У порівнянні із античністю у добу Середньвіччя в людській свідомості з'являються зовсім інші цінності, що значно відобразились на її світосприйнятті. У середні віки цінності пов'язувалися з божественною сутністю, в цей період вони набувають релігійного характеру. Християнська церква, що мала значний вплив на духовне життя тогочасного суспільства, перевернула його свідомість таким чином, що для людей цінностями вже стали слугувати релігійні догми та тексти Святого Писання. Церква диктувала свої цінності та життєві пріоритети, визначала, що є важливим для того, щоб людина змогла потрапити у царство Господнє.

Період Відродження вибудовує нову систему ціннісних парадигм, що знову ж таки кардинально змінює суспільну свідомість. У соціумі людська природа відігравала вже першочергову роль. Для суспільства головною цінністю була особистість, яка здатна насолоджуватись та милуватись природою. Любов до усього живого, самовдосконалення вибудовували нові суспільні ціннісні орієнтири.

Тоді людина вже не була другорядним об'єктом у життєвому бутті. Її сутність вийшла на новий високий рівень, змінивши при цьому свідомість суспільства.

Говорячи про цінності, які панували в епоху Просвітництва, необхідно зазначити, що саме у цей період почало, власне, формуватися громадське життя. Це були певні інституції, де відбувалися дискурси щодо важливих суспільних проблем. Суспільна свідомість переживає значні зміни, оскільки церква і держава почали втрачати свій вплив на думку людей. Просвітництво відкидало релігію як основу моралі. Людська свідомість почала формувати нові етичні норми, основою яких були природні потреби та схильності природи людини. Ціннісні парадигми зазнали змін і в організаційній системі суспільства. Ідея суспільного договору, яку започаткували просвітники, базувалась на тому, що всі люди повинні бути чітко організованими в єдине ціле таким чином, щоб забезпечити свій захист та слідувати власним цілям. Важливою особливістю епохи Просвітництва було те, що в цей час у суспільстві панувала цінність освіти та виховання. Людський розум почав виходити на перший план, ціннісні парадигми цієї епохи кардинально вплинули на свідомість тогочасного суспільства, що знайшли своє відображення в епоху Нового часу.

Новий час вносить у суспільство нові цінності та пріоритети. На перший план виходить людський розум, який є пануючим елементом у суспільстві. Людина пізнає і розвивається за своїми внутрішніми законами. Розвиток капіталістичних відносин спрямовується на панування та використання наявних ресурсів, задля того, щоб максимізувати доходи і користь від них. В цей час суспільна свідомість спрямовується на вироблення матеріальних цінностей. Розвиток та вдосконалення мислення здійснюється задля того, щоб досягти ефективності та продуктивності від виробництва.

Мислителі того часу намагалися висвітлити найважливішу сукупність передумов, що змінили ціннісні орієнтири тогочасної суспільної свідомості. Макс Вебер, завдяки власному досвіду, міг робити безліч висновків щодо того, як капіталістичні відносини вплинули на людську думку та перебіг ціннісних парадигм. Згідно з Вебером, суспільні цінності являють собою те, що є значимим для людей, на що вони орієнтуються у повсякденному житті, на що спрямовують свою увагу. Цінності, на його думку, формують мислення суспільства, служать для упорядкування хаотичності та плюральності думок. Суспільство є носієм тих цінностей, які служать йому для досягнення цілей, які воно ставить перед собою. Цінності більше впливають на мотиваційні аспекти у житті людини, аніж на інтереси, оскільки у кінцевому результаті, уся мотиваційна сфера суспільства спрямовується на цінності, які воно виробило протягом своєї активної діяльності. Відповідно до цього, суспільство формує ті цінності та пріоритети, які на даному етапі життя здатні задовольнити їх мотиви та прагнення. Згідно з цим суспільна свідомість теж знаходиться у стані постійних змін, що породжує зміна цінностей. Суспільство у процесі формування цінностей надає їм інтерпретацію та місце у своєму існуванні.

Е.Дюркгейм, досліджуючи проблему зміни суспільної свідомості, зазначає, що стрімкий розвиток техніки та технологій несе в собі зміну ціннісних парадигм у соціумі. Внаслідок цього посилюється розподілення праці. На зміну пізнанню краси навколишнього світу, саморозвитку за рахунок самоусвідомлення та пошуку істини, людина стає технологічно залежною. У суспільство тим часом приходять нові цінності. Соціолог вбачає розподілення праці в матеріальному та інтелектуальному аспектах.

У своїй праці «Соціологія. Її предмет, метод та призначення» він говорить, що дії, які, наприклад, він зараз здійснює це є реальним

судженням. Це те, що показує яким способом він себе зараз поводить по відношенню до реальних об'єктів. Коли ж він говорить про цінності, тут він їх сприймає незалежно від того як він висловлюється. Тобто цінності існують поза межами людської сутності. Дюркгейм зазначає, що матеріальне ніщо у порівнянні з вічними естетичними чи духовними цінностями: «Особисто я можу не призначати ніякої ціни за коштовності, проте їх цінність залишиться у розглянутий момент тією ж самою. Як людина я можу відрізнитися досить сумнівними моральними якостями, але це не може завадити мені визнавати моральну цінність там, де вона є. За своїм темпераментом я можу бути байдужим до радощів, що доставляються мистецтвом, але це не означає, що я повинен заперечувати існування естетичних цінностей. Таким чином, всі ці цінності існують, в деякому розумінні, поза мною. Тому, коли ми розходимося з іншим щодо способу їх сприйняття та оцінки, ми намагаємося передати йому наші переконання» [1; с. 100].

Засновник Римського клубу А. Печчеї у своїй праці «Людські якості» поглиблено розглядає проблему зміни суспільних цінностей, внаслідок трансформації суспільної свідомості. Прогнозуючи глобальні земні катастрофи, він говорить, що лише людина, змінивши свій спосіб мислення зможе запобігти майбутнім проблемам. «Людині зараз, по суті справи, не залишається нічого іншого, як можливо швидше наблизитися до наступної фази свого розвитку - тієї, де вона, поєднуючи свою могутність з гідною мудрістю, навчиться підтримувати в гармонії і рівновазі всі справи людські. Але статися це може тільки за рахунок небаченого ще ланцюга подій, який я називаю «людською революцією». Унікальність людини як виду в порівнянні з усіма іншими живими істотами в тому, що вона пристосовується до змінного середовища проживання і зовнішніх умов швидше за рахунок культурних, ніж

генетичних механізмів. Більш того, це єдиний вид живих істот, здатний впоратися з такого роду мутаціями, бо саме він є зараз головним чинником усіх змін на Землі. А застосувати власну могутність, навчившись передбачати і попереджати будь-які небажані наслідки своєї діяльності, запобігати вільне або мимовільне зловживання досягнутим людина може тільки завдяки відповідній культурній еволюції» [4; с. 34]. Змінивши майбутній хід подій, на думку автора, зміняться суспільні цінності, які дотепер були на етапі переважання технологізації та інформатизації розвитку людства.

Людські цінності як фундаментальний інтегративний принцип у суспільстві розглядав Т.Парсонс. Суспільні цінності він тлумачить не як результат матеріального виробництва, а як явища, які виникають у суспільстві на основі соціальної організації. Розробляючи проблему соціального порядку, соціолог стверджує, що коли цінності інституціоналізовані, тобто розподілені між соціальними утвореннями, це породжує гармонію у суспільстві та соціальну рівновагу. «На соціальному рівні інституціоналізовані ціннісні зразки виступають у вигляді «колективних уявлень», які визначають бажаний тип соціальної системи. Ці уявлення співвідносяться з концепціями типів соціальних систем, за допомогою яких індивіди орієнтуються в якості членів суспільства. Саме консенсус членів суспільства з приводу ціннісної орієнтації означає інституціоналізацію ціннісного зразка» [3; с. 21].

Т.Парсонс говорить, що при суспільному упорядкуванні відбувається прихильність до загальних цілей, що забезпечує порядок у суспільстві. У нього поняття цінностей набуло загального методологічного сенсу в ролі засобу виявлення соціальних зв'язків і функціонування соціальних інститутів.

Цікавою у зміні ціннісних парадигм суспільства постає сучасність. Якщо розглядати наше суспільство під призмою

інформаційних та технологічних злетів, то можна сміливо сказати, що цінності його кардинально змінились. Е.Тоффлер, який і вводить поняття «інформаційне суспільство», виділяє його характерні ознаки. Він стверджує, що на основі масштабної технологізації та інформатизації суспільна свідомість набуває нову революційну свідомість. Суспільство починає виробляти нову систему цінностей, яка ґрунтується на накопиченні технологічних знань для здійснення технологічних інновацій. Е.Тоффлер запевняє, що людство чекають великі зміни, що поведуть за собою значні трансформації у суспільній свідомості. Ці зміни він тлумачить як створення нової цивілізації, засновником якої є саме людство, хоча воно ще цього не усвідомлює. Третя хвиля – ось як тлумачить Е.Тоффлер прихід нової інформаційної ери. «Розрив сімейних уз, коливання в економіці, параліч політичних систем, руйнування наших цінностей – на все це справляє свій вплив Третя хвиля. Вона кидає виклик усім старим владним відносинам, привілеям та прерогативам вимираючих еліт нинішнього суспільства і створює фон, на якому розгоратиметься основна боротьба за завтрашню владу» [6; с. 15].

Ця цивілізація формує абсолютно нові цінності: відкидаючи на задній план бюрократію, зменшуючи роль національного господарства, вона поставить у пріоритеті нові, більш прості, ефективні та демократичні форми правління. «Це – цивілізація зі своїм власним уявленням про світ, зі своїми власними способами використання часу, простору, логіки і причинності» [6; с. 15].

Засвоєння цінностей, вироблення ціннісних орієнтацій на особистісному рівні, являє собою необхідну основу для підтримання загального порядку у соціумі. Зміна ціннісних парадигм відбувається згідно з людською діяльністю та потребами, що виникають внаслідок суспільного життя. Згідно з цим спостерігається зміна суспільної

свідомості, що накладає значний відбиток на світосприйманні індивіда та усвідомлення свого місця у соціумі.

XXI століття – це вік інформаційного буму ЗМІ, інтернет, прискорений розвиток телекомунікацій настільки увійшли у життя сучасної людини, що вона просто не мислить своє існування без усіх цих «благ». Будь-яке явище потрібно розглядати як з позитивної, так і з негативної сторони. З одного боку, сучасне суспільство не має меж в обміні та передачі інформації. Можливість залишатися на зв'язку з будь-якої точки нашої планети не є перешкодою, а повідомити важливу інформацію вмиг в інший куток світу, наразі є надзвичайно зручно.

У сучасному суспільстві виникає необхідність аналізу особливостей нових форм суспільної свідомості. Сучасні тенденції суспільного розвитку свідчать про те, що інформаційна сфера вже найближчим часом буде відігравати визначальну роль в системі суспільної свідомості і стане провідним чинником у подальшому розвитку суспільства. Культурна інтеграція народів, переосмислення свого способу життя, зможе вивести людство з тієї проблемної зони, яку і створили самі індивіди. Гармонійне поєднання інформаційної та моральної форм свідомості виведе на новий рівень спосіб мислення людства, що і буде початком великих змін у суспільному житті.

Зміни, що відбуваються у суспільній свідомості, свідчать, що важливою причиною соціальної кризи сучасності є дезінтеграційні процеси, що викликані і прискорюються фрагментацією суспільної свідомості. Для подолання цих процесів потрібна зміна ціннісних орієнтирів і вибудовування нових ієрархій соціальних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Дюркгейм Э. Социология: ее предмет, метод, предсказание / Э. Дюркгейм. - М.: Терра-книжный клуб, 2008. – 399 с.

2. Кун Т. Структура научных революций. / Т. Кун. - М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
3. Парсонс Т. Система современных обществ. / Т.Парсонс — М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
4. Печчеи А. Человеческие качества. / А.Печчеи. - М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
5. Сурина И. А. Ценностные ориентации / И. А. Сурина // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – №4. – С. 162–164.
6. Тоффлер Э. Третья волна. / Э.Тоффлер .— М.: АСТ, 1999. — 784 с.
7. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, - 2001. – 719 с.

**Наукові записки Київського університету туризму,
економіки і права. – К.:НПЦ Перспектива, 2015, с.
0,3 др.ар.(в співавт.).**